

МАРИЈАНА КИРШОВА (Москва - Никшић)

НАЗИВИ НЕКИХ ЖИВОТИЊА У ФУНКЦИЈИ ОДРЕЂЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА /У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ/

Називи различитих животиња се у већини светских језика широко користе ради метафоричке карактеристике човека. То је зато што животиње као човек имају своје сталне навике; многе животиње су познате по свом посебном начину живота и карактеришу се одређеним типом понашања. Неке од њих представљају оличење неке особности, одн. црте карактера, тј. за називе таквих животиња су везана стална фигуративна /метафоричка/ значења. Рецимо, у руском, као и у српском, назив магарца означава глупост, тврдоглавост код човека: Он је прави магарац. - Он просто осел /што значи: Он је будала/. Зато се називи из животињског света радо користе ради сликовитог приказивања моралног лика неког човека, као и особености његовог понашања.

Међутим, називи једних те истих животиња у различитим језицима могу имати различито метафоричко значење. На пример, у руском језику *слон* симболизује крупног, незграпног човека, док је код становника Индије слон симбол грациозности; у руском је *корњача* оличење спорости, тромости / Она настоящая черепаха: еле-эле ползет/, а код Кинеза корњача означава неверну жену¹. Дакле, код носилаца сваког језика постоји свој властити, специфичан систем поређења човека са животињама, и оно што је типично и обично за један језик, може бити потпуно неприродно за други.

¹ Е. А. Гутман, М.И. Черемисина, Зооморфизмы в современном французском языке в сопоставлении с русским, у књ.: В помощь преподавателям иностранных языков, вып. 3, Новосибирск, 1972, стр. 42.

Пошто су руски и српски језици сродни, они имају умногоме сличан систем метафоричких карактеристика човека које се изражавају помоћу назива животиња, иако ту има и разлика.

Иначе метафоричке карактеристике могу да се појављују у реченици у различитим синтаксичким позицијама, најчешће у предикативној функцији: Па ти си права свиња! - Ну и свиња же ты! Називи животиња се срећу такође у функцији емотивног ословљавања као хипокористици, речи одмила /то су такозвана зооморфна ословљавања/: мој соколе лепи - сокол мой ясный; голубе мој, голупчићу мој, голубице моја - голубь мой, голубок мой, голубка моя; маче моје - киска моя; зечићу мој - зайчик мой итд. На тај начин се изражава однос говорника према саговорнику, у овом случају веома позитиван и нежан.

Међутим, исто тако често се срећу погрдна, пејоративна ословљавања у функцији негативне карактеристике човека где се такође користе називи животиња. Рецимо, у српском као карактеристика глупе, а често и наивне особе могу да се користе следећи називи животиња: Ђурко једна! Кокошко једна! Врано једна! Гуско једна! Сврако једна! Козо једна! и др. Ради карактеристике приглупе мушке особе се често употребљавају такви изрази као што су: Тетребу један! Коњу један! /о ограниченем, невоспитаном и незграпном човеку/, Теле једно! /израз: Врано једна! може да се односи подједнако и на женску, и на мушку особу/. У руском језику пак за означавање глупости се користе, уместо метафоричких карактеристика у функцији ословљавања или предиката, упоредне конструкције: Глуп как сивый мерин. Глуп как пробка. Глуп как пень итд.

Као грубе псовке, могу да се чују следећи зооморфни изрази: Собака! Сука! /уп.: Кучко једна! / Осел! Ослица! /уп.: Магарче један! / Свиња!/уп.: Свињо једна! Крмачо једна!/ Веома често називи животиња у овој функцији се дају уз придев исто погрдног значења, нпр.: Свињо одвратна! Свињо издајничка! Грязная свиња! Кобель окаянный! /уп. код Чехова у приповеци "Архијереј": Попович выбранил кухарку: "Ах ты, ослица Иегудилова!"/.

Овом приликом ћемо мало детаљније размотрити општеприхваћене зооморфизме /тј. називе животиња/ у функцији предиката или ословљавања у руском и у српском језику. Грађа је узета из неколико постојећих једнојезичких и двојезичких речника²; коришћена је информација носилаца српског језика, као и властита запажања.

² С. И. Ожегов и Н. Ю Шведова, Толковый словарь русского языка, 2-ое изд., испр. и доп., Москва, "Азъ", 1994.

Словарь современного русского литературного языка, т.1-17, Москва-Ленинград, "Наука", 1948-1965.

Како показују истраживања, називи животиња у односу на човека најшире се користе у саставу поређења³. Рецимо, у руском језику називи таквих животиња као што су мышь, птица, лунь, сыч, рак, сова, белка, вобла, волк, тигр, таракан, черепаха, ястреб, коршун, муравей, лягушка, цапля и др. не представљају стабилну, општеприхваћену карактеристику човека према одређеној особини /уп. у српском: тигар, лав, ластва, мачка, миш, јастреб, пуж, рак, паун и др./, међутим, скоро сви наведени називи животиња се редовно употребљавају и у фразеологизираним поређењима када треба да се истакне нека човекова особина, а срећу се и у оригиналним ауторовим поређењима: мрачный как сыч, мокрый как мышь, набросился как коршун; вялый, как червь (А. Толстој/, я вот вся - как ящерица раздавленная /А. Толстој/, конвоиры-драгуны, бритые, как коты /А. Толстој/, глаза выпуклые, как у рака /А. Чехов/, маленькое лицо, как у хорька /А. Чехов/; спор је као пуж, иде као рак, лут је као тигар, он се кинђури као паун; очи му беху избечене, као у рака /А. Чехов у преводу/, ситно лице, као у твора /А. Чехов у преводу/.

Дакле, много је мањи круг назива животиња који се користе за означавање неке карактеристике човека у функцији предиката или као ословљавање неке особе /нажалост, у прегледаним речницима се није нашла исцрпна информација о могућности, одн. немогућности коришћења анализираних речи у одређеној синтаксичкој позицији, и ту су добро дошли примери из лепе књижевности и говорног језика/.

Познато је да је свакоме народу својствено додељивање неким животињама људских особина и квалитета који се затим као да се враћају човеку преко метафоричких значења.⁴ Зато се лукав човек може

Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, Матица српска, т. 1-6, 1967-1976.

Руско-хрватски или српски фразеолошки рјечник, т. 1-2, у ред. А. Менац, Загреб, "Школска књига", 1979-1980.

Руско-хрватски или српски фразеолошки рјечник, т. 1-2, у ред. А. Менац, Загреб, "Школска књига", 1979-1980.

Русско-сербскохрватскиј словарь, под ред. Б. Станковича, Москва-Нови Сад, 1988.

Речник савременог књижевног и народног језика, т. I-XIV, Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1959.

И.И. Толстой, Сербскохрватско-русский словарь, 3-е, изд., испр. и доп., Москва, "Советская энциклопедия", 1970.

³ О томе се говори у нашим рефератима: "Неки видови поређења у руском и српском језику и начини њиховог превођења" /прочитан је на Међународном научном симпозијуму "Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини", Београд, у јуну 1998/; "Названия животных в составе сравнений /на материале русского и сербского языков" / VI симпозијум "Контрастивна језичка истраживања", Нови Сад, у мају 1998./

⁴ В. о томе: Л.С. Бархударов, Язык и перевод, Москва, 1975. стр. 122.

назвати и у руском, и у српском *лиса* (срп. лисица/, глуп се метафорички зове *осел* /срп. магарац/, а плашљив - *заяц*/српс. зец/. Дакле, постоје такве зооморфне карактеристике које се подударају у оба језика и у правом, и у фигуративном значењу / наравно, има неких семантичких нијанси по којима се те карактеристике ипак мало разликују, међутим, то ћемо овог пута игнорисати./ Такве речи представљају праве семантичке преводне еквиваленте, нпр.: осел - магарац, лиса - лисица, свиња - свиња, ягненок - јагње, бик - бик, слон - слон и др. Метафоричко значење се ту појављује као последица метафоричког преноса назива животиња на човека у циљу да се тој особи да емотивна оцена /или позитивна, или, што је у овом случају чешће, негативна/.⁵ Овој групи зооморфизама који су слични по свом значењу у руском и српском, могу се још додати такви називи као што су заяц - зец, обезьяна - мајмун, лев - лав, сокол - соко, јастреб /коршун/ - јастреб, пчела - пчела, собака /пес/ - пас, голубь - голуб, орел - орао. У овом случају човек преко назива неке животиње добија карактеристику, одн. оцену само по једној својој особености, по којој се одликује и дотична животиња: лисица је лукава, магарац је глуп, зец је плашљив, свиња је прљава, јагње је кротко, бик је здрав, слон је незграпан, мајмун је ружан, лав је храбар, соко је јуначина, јастреб је грабљив, пчела је радна, пас је љут, голуб је невин, орао је поносан итд.

Додуше, осим оне главне особине која је овде означена и коју поседује свака од овде наведених животиња у језичкој свети носилаца руског, однос. српског језика, исте животиње могу да имају и неке друге особености, по којима се одликују у неком другом контексту. Рецимо, руска реч *осел* и српска *магарац* у односу на човека означавају и глупост, а и тврдоглавост /Ты просто упрямый осел!/. Или, например, *бык* /*бик*/ и у руском, и у српском симболизује здравље, снагу /уп. и придеве: бычье здоровье, бычье сердце, бычья шея/, међутим у руском у поређењима се истиче и његова тврдоглавост /Упрям как бык/, а у српском похотљивост /бик - фиг. веома снажан и похотљив човек - РСАНУ/. Ево још неколико примера: рус. *собака* /*иес* и срп. *иас* означавају љутог човека, али у поређењима у оба језика добијају метафоричко значење оданости, верности: Он је веран као пас; у нее есть Марья Капитоновна, преданная детям, как пес /А. Толстой/. *Обезьяна* /мајмун/ не означава само ружну спољашност човека, већ има и цео низ других особина: "Человек, склонный к подражанию другим, гри-

⁵ О метафоричком значењу речи у поређењима в.: Е.А. Гутман, М.И. Черемисина, Названия животных в составе сравнений /на материале русского и французского языков/, у књ.: Вопросы языка и литературы, вын., IY, ч. I, Новосибирск, 1970, стр. 253-266.

масник, кривляка /разг.неодобр./ . О неблагодарном, глупом човеке. О том, кто поступаєт низко, подло" /Речник од 17 књ./; "Мајмун /фиг. погрд./ а/особа која слепо опонаша друге; б/ блесав, будаласт човек, глупак" /Речник САНУ/. И руска реч *ястреб*, и српска *јастреб* имају фигуративно значење "грабљив човек", међутим, чешће се употребљавају у поређењима, при томе у руском се наглашава још и брзина ове птице: Они налетели /набросились/ на нас, как јастребы. У данашњој штампи на српском језику метафоричка карактеристика "јастреб" се редовно додељује државном секретару САД Медлин Олбрајт, нпр.: Медлин Олбрајт је главни "јастреб" у Клинтонској администрацији, а ову репутацију стекла је још као амерички амбасадор у УН... Овом јастребу су, међутим, у буквалном смислу поткресана крила /Вечерње новости, Београд, 6.09.1998/.

У српском о радном и вредном човеку се обично каже: Он је права *йчелица* /углавном се употребљава деминутив, што је карактеристично и за поређење у руском језику са истим значењем: Он трудится, как *пчелка*/. Узгред речено, о човеку који ради много и обавља тешке послове, у руском се обично каже: Он работает как *вол*/срп. Тегли као *во*/, међутим, реч *вол*не употребљава се као метафоричка карактеристика, за разлику од српског: Воле један! /у смислу: глуп човек/.

У другу групу спадају такви називи животиња чије се метафоричко значење делимично подудара у руском и српском језику: волк - вук, змея - змија, корова - крава, курица - кокошка, медведь - медвед, овца - овца, теленок, - теле и неки други, који нису толико фреквентни.

У руском језику реч *вук* у фигуративном значењу није толико распрострањена као у српском и среће се само у једном смислу: "насилник, тиранин, звер-човек" /Человек человеку волк/, уп.: Њихова је парола човек човеку *вук*; *Вукови* према слабима, они постају *зечеви* пред јакима /Речник САНУ/. У српском језику, поред овог значења, које се подудара са значењем у руском, код речи *вук* се у Речнику САНУ бележе још два значења: б/ прекаљен борац, јунак; в/ вредан, способан радник, снажна, енергична особа: Сељак треба да отвори очи кад се жени. Шта ће му жена као *маче*, треба он *вука* на имању / пример из Речника САНУ/. Од интереса је коришћење у наведеним примерима контекстуалних антонима - зооморфизама: вук - зец, вук - маче. Ова два позитивна значења речи *вук* /волк/ нису забележена у руском језику. Руско сликовито поређење "смотрећ волком" у смислу "смотрећ угрюмо, враждебно" отприлике одговара српском изразу "бити мрк као вук."

У српском и руском језику реч *змија* /рус. *змея*/ у фигуративном смислу означава злу, опаку, подмуклу, лукаву особу: Љута *змија*, да је жешће нема; Говори, *змијо*, ће се крије? - Ах ты, *змея* подколодная!

Међутим, у Речнику САНУ забележено је још једно фигуративно значење, за разлику од руског: "Особа која на све мотри веома будно, строго: Био је страх и трепет момчади, оно што се зове "змија". С друге стране, у фразеологизираним поређењима на руском језику се змија појављује као узор мудрости: Она била мудрој как змея.

За носиоце руског језика *корова* "крава" означава пре свега дебелу, незграпну женску особу /Этакая корова!/, док се у српском наглашава углавном глупост дотичне особе /Краво једна!/. У руским речницима се такође бележи и ово метафоричко значење, али тек као споредно, неглавно. У сликовитом изражавању рус. *курица* у устаљеним обртима и фигурама се користи нешто чешће, него *кокошка* у српском језику /Кокошко једна! означава приглупу женску особу/, брбљиву која воли да шири сплетке, - такво значење руски језик не поседује/. О кратковидом човеку обично се каже: слепая курица /сличан српски израз *слепа кока* није фреквентан!/; израз *мокрая курица* се употребљава кад се говори о изгубљеном, неодлучном човеку /чини нам се да српски еквивалент "покисла кокош" који се даје у двојезичким речницима ипак има мало друкчију конотацију: тако се каже о човеку ако су га посрамили или који је изгубио сваку наду да ће нешто моћи да уради!/. *Курица-наседка* /квочка/ може да се каже за жену - мајку која неразумно чува своју децу од најмањих проблема. Дакле, сликовите карактеристике, везане за представу о истој животињи /курица-кокошка/, са гледишта семантике су доста далеке једна од друге у руском и српском језику.

Рус. *медведь* и срп. *медвед* имају исто семантичко језгро: ове речи означавају незграпног, трапавог, одн. неотесаног, ограниченог човека: Вы мужик! Грубый медведь! - И овај анђеол да припадне оном медведу! Међутим у руском ова реч се користи и за означавање недруштвеног човека, мргуда /овакво значење се није срело у српском!.

У српском језику назив *овца* обично карактерише приглупу, ограничену особу: Овцо једна! Међутим у руском *овца* означава кротко, ћутљиво, покорно створење. Израз *не будь овцой* има значење: немој бити сувише покорна особа. Руска реч *теленоч* у фигуративном значењу упућује на доста наивну и лаковерну особу, док српска реч *йшеле* карактерише ограничену особу: Теле једно!

Дакле, речи ове групе не могу увек бити преводни еквиваленти, пошто се њихова метафоричка значења подударују само делимично.

Својеврсност разних језика се испољава између осталог и у томе који управо називи животиња добијају код њих функцију сликовите карактеристике човека. Показало се да читав низ назива животиња које су подједнако познате носиоцима и руског, и српског језика /а понекад и егзотичне/, из нама непознатих разлога у једном од ова два

језика развија устаљено метафоричко значење, док у другом језику таквог значења нема. Рецимо, у српском језику се као стабилне метафоричке карактеристике човека употребљавају речи *видра*, *рис*, *крџица*, *коњ*, *сврака*, *ћурка* и др., док њихови руски еквиваленти *выдра*, *рысь*, *крот*, *коњ/лошадь*, *сорока*, *индюшка* немају устаљена сликовита значења и не употребљавају се у функцији предиката или ословљавања, као у српском језику /неки од тих назива се срећу у руском у поређењима: слепой, как крот; трещит, как сорока/: *видра* "окретна особа, сналажљиво, мудро, лукаво створење". У послу је био видра. Видра је та жена. Осигурава се за старе дане. - РСАНУ/; *рис* "љута, љутита особа" /Он је рис/; *крџица* "веома вредна, марљива особа" /Тај вам је момчић крџица/; *коњ* "незграпан и глуп, ограничен човек" /Коњу један, дај одмах лек!/; *сврака* "глупа, ограничена особа", *ћурка* "ограничена особа" /Сврако једна! Ђурко једна!/.

С друге стране, неки називи животиња имају функцију карактеристике човека само у руском језику, нпр.: *йейух* "певац" /фиг./ "изазован, живахан човек; кавгација"; *беџемой* "нилски коњ" /фиг./ "дебела, незграпна особа"; *тюлень* "фока, туљан" /фиг. разг./ "медвед, неспретан, тром човек"; *киџ* "кит" /разг.шаљ./ "ослонац, стуб /науке, итд/"; *сџрекоза* "вилин коњиц" /разг./ "живахно, немирно дете; шило"; *крыса* "пацов" /фиг.разг./ "одвратан човек" /уп.: старая, выжившая из ума крыса; о ситним службеницима се каже: архивная крыса; канцелярская крыса итд.; "Я был обыкновенной библиотечной *крысой*, "интеллигентом" /А. Толстој/; *џаук* "паук" /фиг./ "грабљив, зао човек; крвопија" и др.

Ову групу можемо допунити зооморфизмима - називима истих животиња који међутим добијају у сваком од ова два језика своје фигуративно значење. Тако, *врана* у српском означава ограниченог и непријатног човека, а у руском *ворона* значи "ззјавало, зијало, блена" /зависно од контекста/; *џейџреб* се у српском употребљава као погрдно ословљавање неке глупе особе /Тетребу један!/, међутим у руском се овај зооморфизам односи на особу која слабо чује /Глухая *тетеря*!/; срп. *џуска* асоцира на ограничену и наивну особу, док рус. *гусь* указује на препредену, лукаву особу /Хорош гусь! - То ти је птичица!/ итд. Дакле, истим животињама различити народи у овом случају приписују различите особине.

Дакле, уз помоћ назива животиња се често сликовито приказују различите карактеристике човека, његове негативне и позитивне особности, нпр. са једне стране - лукавство /лисица/, тврдоглавост /магарац/, глупост /ћурка, теле/, љутитост /рис, пас/ и др., а с друге стране - сналажљивост /видра/, храброст /лав/, марљивост /пчела, крџица/, снага /бик/ итд. То су устаљене карактеристике које носилац одређеног

језика стално везује за неке животиње. Наравно је да велика сличност система метафоричких значења у оба анализирана језика има дубље корене него само честе културне контакте оба народа у новије време. Природно је да се разлози подударња и паралелизма фигуративних значења код зооморфизама у руском и српском језику траже у њиховом заједничком пореклу. Слична метафоричка значења код неких назива животиња су запажена и у другим европским језицима /енглеском, немачком, француском/ што, вероватно, сведочи о древности размотрених сликовитих значења која можда потичу из заједничког индоевропског фолклора, из бајки о животињама.⁶

Нема сумње да се у књижевним текстовима може наћи много шири круг зооморфизама као ауторових индивидуализама него што се среће у речничкој грађи. Ево неколико примера.

- Лошади были белые, как снег, стройные. - Чистые *лебеди!* - проговори Родион /А. Чехов, Новая дача, Соч. в 18-ти томах, т. 10, Москва, 1986, стр. 116/. - Коњи су били бели као снег, витки. - *Правилабудови!* рече Родион. /А. Чехов, Сабрана дела, Н. Просвета, XI, Београд, 1939, стр. 92/.

- *Воронов*, богатый мужик, обещал выстроить школу, и поставил только сруб и отказался, а мужиков потом заставили крышу класть и кончать, тысяча рублей пошла. - То был *ворон*, а теперь *ѓрач* налетел, - сказал Козов и подмигнул. /Исто, стр. 123/. - *Воронов*, богат селяк, обећао да подигне школу, и подигао само зидове па оставио, а селяке су после натерали да направе кров и да сврше, хиљаду рубаља је отишло. - То је био *ѓавран*, а сад *чавка* долетела, - рече Козов и намигну /Исто, стр. 103/. /У преводу се изгубила игра речи због погрешног преношења презимена *Воронов* /од рус. *ворон* - грабљива птица, која, према народним веровањима, наговештава несрећу/. Осим тога, није јасно, због чега је *ѓрач* "гачац" замењен другом птицом - *чавка* - рус /галка/.

- Ему хотелось перестать быть *устрицей* хотя бы на один час... из этой твердой скорлупы ему не выйти уже до самой смерти /А. Чехов, Расстройство компенсации, стр. 229/ - устрица - срп. острига;

- Я не хочу быть *филином*, который имеет право наслаждаться только вечером и ночью /Исто, стр. 231/ - филин - срп. буљина.

Питање зооморфизама у сродним језицима тражи даље проучавање пошто сликовите карактеристике припадају основном фонду речи у сваком језику.

⁶ Е. А. Гутман, М. И. Черемисина, Зооморфизмы в современном французском языке в сопоставлении с русским, стр. 58-59.

Марианна Киршова

НАЗВАНИЯ НЕКОТОРЫХ ЖИВОТНЫХ
В ФУНКЦИИ ОПРЕДЕЛЕННОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА
/В СЕРБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ/

Резюме

В работе рассматриваются названия животных, использующиеся в сербском и русском языках в качестве устойчивой метафорической характеристики человека: Он је прави магарац. - Он просто осел; выявляется, какие же названия животных приобетают в этих языках функцию образной характеристики человека и в каких синтаксических позициях они чаще всего употребляются. Особо отмечаются случаи, когда названия одних и тех же животных в сопоставляемых языках подразумевают различное качество, поскольку наблюдения над поведением животных по-разному преломляются в сознании носителей каждого из этих языков.

